

РЕПЛІКА В ЗАХИСНІЙ ПРОМОВІ

Руслан Кацавець,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Київської державної академії
водного транспорту імені гетьмана Петра
Конашевича-Сагайдачного, кандидат юридичних наук*

*Справа хорошого оратора —
повернути предметам власну
їх важливість і красу.*

М. Сперанський

Ця частина виступу не завжди звучить наприкінці судових дебатів. Після проголошення промов учасники дебатів мають право обмінятися репліками (ст. 318 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України)). Як видно із змісту цієї статті, обмін репліками — це право, а не обов'язок прокурора й адвоката-захисника [3, 151].

Якщо репліка прокурора є відповіддю на захисну промову, то репліка адвоката — не на обвинувальну промову, на яку він уже відповів у своїй захисній промові, а на репліку прокурора. Чи обов'язково захиснику скористатися реплікою, якщо з реплікою виступив обвинувач? У цьому не завжди є необхідність, якщо прокурор не висунув заперечень щодо захисної промови, то адвокату достатньо послатися на таку обставину й заявити відмову від репліки. Хоча репліка не основна промова, але вона може уточнити основну промову [5, 73].

Зміст реплік суттєво відрізняється від змісту основних судових промов. Репліка — це заперечення проти промови або її частини. Походить від лат. *replico* — повертаю назад, відбиваю. Якщо репліку проголошує прокурор, він висловлює в ній заперечення проти положень захисної промови. Захисник

у своїй репліці заперечує проти певних тверджень прокурора. Захисник реплікою не повинен заперечувати проти основної промови прокурора, позаяк про це йдеться в захисній промові, крім тих виняткових випадків, коли заперечення необхідне для обґрунтування певних положень репліки. Прогалини, що допустив захисник у промові, не можуть слугувати підставою для репліки. Головуючий у цьому випадку має право відмовити захисникові в наданні додаткового слова як репліки. Але повторювати в репліці зміст захисної промови — недопустимо. У репліці захисник може змінити свою позицію, внести в неї корективи.

Чи може захисник відмовитися від проголошення репліки, якщо прокурор скористався своїм правом? «Ні, — відповідає В. Гольдинер, — якщо прокурор у своїй репліці навів дані, що явно спростовують висновки, висловлені адвокатом у захисній промові, то в цьому випадку необхідно визнати його правоту та внести відповідні зміни в свою систему захисту» [1, 124]. Якщо прокурор не навів таких доводів, то в репліці потрібно звернути увагу суду на відсутність у прокурора можливості серйозно обґрунтувати свою позицію. Якщо прокурор відмовився від репліки чи якщо він не бере участі в процесі, адвокати-захисники мають право обмінятися репліками. Така необхідність виникає в групових процесах, де інтереси підсудних суперечливі. У репліці повинні бути чітко виді-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

лені та сформульовані: суть розходжень, суперечностей між учасниками судових дебатів; висновки, що спростовують заперечення суперника, і факти, які підкріплюють ці висновки; прикінцеві висновки, що впливають з усієї системи аргументації захисника.

У репліці адвокат-захисник не має торкатися інших питань, не порушених у репліці прокурора; захисник може зупинитися не на всіх пунктах заперечень державному обвинувачу, а лише на основних найважливіших моментах; у деяких випадках, коли репліка прокурора дає привід для додаткової аргументації, це повинно бути зроблено коротко, щоб репліка не перетворювалася на другу захисну промову. Зміст репліки залежить від тих питань, що порушувалися захисником у промові чи обвинувачем у репліці. Використовуючи репліку, потрібно роз'яснити причини, що спонукають до її виголошення; потім перерахувати питання, що будуть порушені в ній, далі викладати суть таких питань і наприкінці сформулювати висновки щодо сказаного в репліці.

У зв'язку з цим виникає питання про допустимі межі полеміки. Нерідко доводиться спостерігати в суді досить непривабливу картину, коли репліка перетворюється на лайку. Прокурор і адвокат ведуть себе так, як при зустрічі перекупники на ринку. В. Леоненко наводить приклад з судової практики одного із районних судів м. Києва. Під час судового розгляду справи в той момент, коли адвокат, виступаючи із захисною промовою, сказав: «Товариші судді, якщо по совісті говорити...», у цей момент прокурор, піднявшись зі свого місця, кинув адвокату репліку: «А у вас є совість?». Суд прийняв рішення занести репліку прокурора до протоколу судового засідання та довести до відома вищестоячого прокурора [4, 128]. Репліку не можна використовувати для зведення особистих рахунків, полеміка має стосуватися тільки принципових питань. Варто пам'ята-

ти, що спір відбувається в суді, де перебуває чимало людей, котрі ретельно стежать за судовими дебатами, що, безперечно, впливають на них.

Є різні погляди щодо репліки в літературі. Так, М. Чельцов вважає, що «правом репліки прокурор повинен користуватися у виняткових випадках, якщо він вважає, що захисник викривив суспільно-політичне значення справи та необхідно виправити його помилку» [11, 396]. На думку Є. Матвієнка, «деякі прокурори і захисники умисно залишають для реплік найбільш сильні й переконливі аргументи, розраховуючи на їхній ефект у завершальний момент судових дебатів. На прикінцевому підсумку такий прийом, не надаючи ніяких переваг тому, хто виступає, призводить до порушення нормального перебігу судових дебатів, до послаблення значення судової промови, до зниження її дієвості [5, 6–7]. Репліка, — пише професор Ілля Перлов, — це не продовження основної промови, а самостійна промова [6, 189]. Ю. Стецовський наголошує на тому, що «реплікою варто користуватися в тому випадку, коли учасник судових дебатів: перекрутив фактичні обставини справи; висловив принципово неправильні положення; під впливом когось із учасників судових дебатів інший учасник змінює свою позицію і бажає заявити про це суду; дав неправильну правову оцінку фактичних обставин справи; хоче дати доповнення істотних прогалин у промові» [8, 118]. Ми погоджуємося з тим, що заперечувати можна лише проти тверджень, пов'язаних: з теоретичними помилками; з перекрученням фактичних обставин справи чи позиції, яку займає інший учасник судових дебатів; з явно неправильною оцінкою суспільної небезпечності злочину.

За будь-яких обставин репліка не має перетворюватися на другу обвинувальну промову або повторення основної промови, як це іноді трапляється.

Отже, репліка прокурора повинна містити заперечення проти: неправильних тлумачень з правових питань (норм кримінального і кримінально-процесуального закону); перекручення фактичних обставин справи, які згідно з ч. 1 ст. 65 КПК України є судовими доказами; неправильного уявлення кого-небудь з учасників процесу про предмет доказування з конкретної справи; висловлених помилок тверджень; грубої поведінки стосовно учасників судового розгляду, які принижують людську гідність, або необґрунтовано дискредитують їх службу та громадську діяльність.

З репліками можуть виступати не лише прокурор і захисник, але й цивільний позивач та цивільний відповідач, їхні представники, підсудний. Відмова прокурора від репліки позбавляє інших учасників судових дебатів права виступати із запереченнями щодо його судової промови, тому що всі вони виступали в судових дебатах після прокурора та мали можливість заперечити йому. Проте така відмова не виключає можливості обміну репліками між іншими суб'єктами судових дебатів, наприклад: між цивільним позивачем і цивільним відповідачем. Як зазначалося, право останньої репліки належить підсудному.

Репліка, як і судова промова, не може обмежуватися часом. Тож головуючий не має права встановлювати час для проголошення репліки, але, він має право зупинити учасника судового процесу та запропонувати говорити суттєво, якщо той виходить за межі справи. Тож, репліка не може бути використана учасниками судових дебатів для суперечок, які не мають принципового значення справи, висловлювань на адресу інших учасників судових дебатів, повторення вже сказаного [10, 24].

На думку Г. Саркисянця, «у репліці не обов'язково відповідати на всі твердження, що наводяться в захисній промові чи репліці прокурора. Це потрібно

робити тільки за необхідності. Зазвичай, репліка обвинувача складається із заперечень захиснику, під впливом судової промови захисника» [7, 105].

Репліки не мають визначених складових частин. Їхній зміст повністю залежить від тих питань, які були розкриті захисником у своїй промові або обвинувачем у репліці. На нашу думку, структура репліки має бути побудована так: на початку репліки потрібно з'ясувати причини, що спонукали до її проголошення; перерахувати питання, що будуть висвітлені в репліці; врешті, перейти до викладення суті питань; наприкінці сформулювати висновки щодо сказаного в репліці.

Підсумовуючи сказане, потрібно зауважити, що правом на репліку володіють усі учасники судових дебатів, незалежно від того, виступали вони з промовою чи ні. Суд не вправі порушити право на репліку на тих підставах, що певний учасник процесу не проголошував судової промови.

Основні правила, яких повинні дотримуватися під час судових дебатів учасники процесу: повага, ввічливість, коректність. Передусім, це стосується адвоката-захисника. Його висока культура, вишукана поведінка, особливо перед виходом суддів до нарадчої кімнати для винесення вироку у справі, принесе користь і йому, і його підзахисному [9, 60]. Моральний і професійний обов'язок адвоката-захисника полягає в тому, щоби створити у присутніх правильне уявлення про правопорушення та правопорушника, про суспільну небезпечність вчиненого та виховати повагу до закону і правосуддя. Отже, полеміка в суді — необхідна та важлива, але тільки при дотриманні узвичаєних логічних і етичних правил.

Під час полеміки не варто виходити за межі коректності, застосовувати прийоми, що недозволені з моральних міркувань. На думку Я. Кисельова, «не можна піддаватися стереотипу отримати словесну перемогу, жертвуючи моральними вимогами» [2, 91]. ♦

Список використаних джерел

1. Гольдинер В. Д. *Защитительная речь* / В. Д. Гольдинер. — М. : Юрид. лит., 1970. — 167 с.
2. Кисельов Я. С. *Этика адвоката* / Я. С. Киселев. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. — 140 с.
3. Кучерена А. Г. *Адвокатура : учебник* / А. Г. Кучерена. — М. : Юрист, 2004. — 351 с.
4. Леоненко В. В. *Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства* / В. В. Леоненко — К. : Наукова думка, 1981. — 164 с.
5. Матвиенко Е. А. *Судебная речь* / Е. А. Матвиенко. — Минск : Госиздат, — 1972. — 290 с.
6. Перлов И. Д. *Судебные прения и последнее слово подсудимого в советском уголовном процессе* / И. Д. Перлов. — М. : Госюриздат, 1957. — 202 с.
7. Саркисянц Г. П. *Защитник в уголовном процессе* / Г. П. Саркисянц. — Ташкент: Узбекистан, 1971. — 249 с.
8. Стецовский Ю. И. *Адвокат в уголовном судопроизводстве* / Ю. И. Стецовский. — М. : Юрид. лит., 1972. — 159 с.
9. Стешов А. В. *Как победить в споре: О культуре полемики* / А. В. Стешов. — Л. : изд-во ЛГУ, 1991. — 220 с.
10. *Судові промови адвокатів України*. — К. : Ред. журн. «Адвокат», 2000. — 198 с.
11. Чевтайкин М. *Заявление адвокатом ходатайства о возвращении уголовных дел для дополнительного расследования* / М. Чевтайкин, В. Власов // Советская юстиция. — 1979. — № 8. — 150 с.

Надійшла до редакції 16.08.2012 року